

Порівняльне літературознавство

Елліна Циховська

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Інституту філології БДПУ. Захистила кандидатську дисертацію "Поезія Євгена Маланюка в контексті українсько-польських літературних зв'язків". З 2005 р. працює старшим викладачем кафедри української та зарубіжної літератури Бердянського державного педагогічного університету.

КАТАСТРОФІЧНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ Є.МАЛАНЮКА І Ю.ЛОБОДОВСЬКОГО

У статті досліджуються катастрофічні мотиви у творчому доробку українського та польського поетів Є.Маланюка і Ю.Лободовського, що відобразилися в амбівалентному сприйманні образу України в антиноміях добра і зла, зображення ними апокаліптичної картини світу, спільне та відмінне в описах природи.

Ключові слова: катастрофізм, катастрофічне світосприйняття, антиномія, діархія, Апокаліпсис.

Ellina Tsykhovska. The motif of catastrophe in the literary works by Ye.Malaniuk and Yu.Lobodovsky

The article investigates the motif of catastrophe in the literary heritage of the Ukrainian poet Ye.Malaniuk and the Polish poet Yu.Lobodovsky. This motif underlies the ambivalent image of Ukraine peculiar to both Ye.Malaniuk and Yu.Lobodovsky, and reveals itself in the antinomy of good and evil as well as in the apocalyptic picture of the world and the

landscape descriptions peculiar to each of the authors.

Key words: catastrophic mood, catastrophic worldview, antinomy, diarchy, Apocalypse.

Події Першої світової війни 1914-1918 рр., жовтневої революції 1917 р., громадянської війни та визвольної війни 1920 р., безпосереднім учасником яких був український поет-емігрант Є.Маланюк, поряд із поразкою й розпадом УНР та вимушеною еміграцією зумовили формування його катастрофічного світобачення. Ці чинники поділили світ митця на "тут" і "там", де концепт "тут" уже містив у собі образ не батьківщини, а інших країн тимчасового перебування, а "там" — спомин про батьківщину — загублену Аркадію, яку Є.Маланюк відтворював у своїй поезії: "Там свист херсонського простору! / А тут: в вікні опустиш штору — / І п'єш, самотній, смертний біль" [4, 98].

У публіцистиці та поетичній творчості міжвоєнного періоду польського письменника Ю.Лободовського також присутнє відчуття загрози для батьківщини з боку фашистської диктатури й радянської комуністичної Росії. Мотивами катастрофізму, усвідомлення неможливості повернення як до великої, так і до малої вітчизни (родини, рідного дому, приятелів) пройнята, зокрема, його поема "Wiosna zdradzona".

Український і польський автори, сприймаючи сучасну їм епоху як ворожу, криваву, хижу, страшну й гірку, відчувають себе самотніми, їх охоплюють меланхолія й відчай: "Один, — / яким же криком ще маю кричати / Крізь історії чорний вітер, / Страшної епохи син?" [4, 103], "Стомились спалені уста / Кричать анафему епохам" [4, 63], "Сама доба — глухий Бетховен, / Сама доба — сліпий Гомер" [4, 425]. Ю.Лободовський вважає свій час епохою "Kłeski, głodu i potoru" [3, 88]. Поетів страшить невідомість майбутнього:

У Є.Маланюка:

Та страшно, страшно жить минулим...
Будучина...глухий туман [4, 77].

У Ю.Лободовського:

Mu płaczemy, nie wiemy,
nam nasz los niewiadomy [3, 56].

Є.Маланюк вводить до своїх творів мотив кінця світу, не раз порівнює сучасну йому епоху з "апокаліпсисом": "Серцем спаленим — все пережито / В апокаліпсі хижих літ" [4, 117], "Де апокаліпс тих пророків, / Що поведуть в останній штурм?" [4, 65], "З апокаліпси піль Твоїх, з пекла Твоєї краси" [4, 155]. Для увиразнення зображуваного поет, крім іменника "апокаліпс", використовує і прикметники, утворені від нього: "апокаліптична тишина", "апокаліптичний звір" тощо.

Обов'язкові атрибути Апокаліпсису — вода і вогонь, що наділені, за Біблією, як руйнівною, так і очищувальною силою. Згідно з Одкровеннями Іоанна Богослова, кінець світу почнеться потопом, а довершить усе вогонь. У такій послідовності ці сили не можуть зашкодити одна одній. Вода в давній Греції та в Русі-Україні була уособленням творення й водночас знищення; символом Праматері Світу [5, 29]. Вогонь (Сварог) як первісна матерія чоловічої статі подібний за своєю семантикою до води й також наділений руйнівною силою й силою животною, очищувальною. За віруваннями праукраїнців, він і Дана — богиня річок — поєднавшись, утворили Землю та все суще на ній [5, 28].

Вода й вогонь у поезіях Є.Маланюка виконують традиційну для них роль забуття і спогаду, очищення й відродження: "Дністер тече прудкіш... / І все стирається — розлука, зморшки, роки. / І все вертається — дідизна, юність, даль" [4, 412], "Вогненна кара покара простори, / Стара земля відродиться в огні" [4, 168].

Розчарування добою, народом, що не підтримав своїх ватажків, вилилося в Є.Маланюка в амбівалентне сприйняття України. Відображена в антиноміях добра і зла, святості та безбожжя батьківщина постає то як "Степова Еллада" — "антично-ясна", "Мадонна диких піль", біблійна Марія, то як "Чорна Еллада" — "Антимарія", "відьма", "зрадлива бранка", "проклятий край", "повія ханів і царів". До того ж "Степова Еллада", як слушно зазначає Ю.Ковалів, із протетичною легкістю "перетікала у "Чорну Елладу" [2, 50]. Є.Маланюк ненавидить свою вітчизну за невиправдані сподівання, засуджуючи і проклинаючи її з усією пристрасною експресією, на яку був здатен: "Будь проклята в пратмях своєї ночі / Всією пристрасною моєго гніву! / Всім божевіллям моєго натхнення!" [4, 209].

Поетика крайнощів, антитези, породжена суперечливою реальністю, постає як прикмета світосприймання, як вияв болісної любові до України й водночас недовіри до неї, що межує з прокляттям. Діархія почуттів любові й ненависті — феномен, який можна спостерегти у творчості таких майстрів жанру, як Т.Шевченко, І.Франко, П.Куліш, А.Міцкевич, М.Лермонтов, П.Чаадаєв.

Як і Є.Маланюк, Ю.Лободовський описує Україну без усіляких прикрас, у мінливості її природи. На протигагу українському митцеві його позиція — це нейтральна позиція свідка історичних подій, який хоча й ратує за польсько-український союз, однак змальовує події без особливої експресії. Архетип землі в поемах Ю.Лободовського про Україну постає в дуалістичній візії — "ziemi rohańbionej, kłeski głodu i romogu" й землі життєдайної. Україна в зображенні цього автора — то своєрідний рай, то місце страждань і бійні, то родюча Мати, то Мачуха, що морить голодом. Особливо виразно катастрофічний образ України змальований Ю.Лободовським у поемах "Pieśń o głodzie" ("Ziemia trująca własny dzieci", "ziemia smertarna"), "Pieśń o Ukrainie" ("Puchnąca z głodu, / pchana kolbami w mrok Sybiru").

С.Гординський у статті "Поезія Ю.Лободовського і її українські мотиви" зазначає, що основна тема "українських" творів Ю.Лободовського — зображення трагедії України, яку поет убачав у фатумі народу, покинутого напризволяще серед безмежних азійсько-європейських просторів: "...українська душа чує сьогодні ту саму тривогу, що в обличчі печенізьких, касозьких чи татарських орд, що наче уособлюють первісні сили природи..." [1, 411].

У реляції "народ-творець" обидва поети наголошують на відсутності духовної єдності народу зі своїми героями. Скажімо, Є.Маланюк, характеризує тип

українця, стверджує, що він “зрадливий, хитрий, темний і ледачий...” [4, 418], “Каліка виклятий — такий він і донині: / Сліпий кобзар — співа свій вічний жаль. / Тухтій — хохол...” [4, 588], а отже, сам винен у своїх нещастях. Ю.Лободовський натомість покладає провину на дві нації — українську й польську, звинувачуючи їх у нездатності порозумітися: “Biliśmy sami ostrzy ćwiek po ćwieku do wspólnej trumny” [3, 44].

Драматизм поезії Ю. Лободовського виявляється в опозиціях “добро-зло”, “війна-мир”, “життя-смерть”, “краса-потворність”, “надія-песимізм”. Поєднання романтизму та катастрофізму домінує у творах поета “Pieśń o głodzie”, “Ziemia smentarna”, “Słowo o koniach”, “Na śmierć powieszonych Ukraińców”, “Wiosna zdradzona”, “Czarny sen”. Відчуття катастрофізму посилюють слова-образи “wicher”, “ziemia smentarna”, “popiół”, “popielisko”, “jeździe bez głowy”, “szlochy”, “błaganie”.

Утім, крізь катастрофічні мотиви безнадії пробивається романтична реляція будови світу: життя — смерть — життя; поети зображують становище України в діапазоні від жахливої реальності до оптимістичної зарядженості на щасливе майбутнє. Невипадково Д.Донцов назвав покоління Є.Маланюка “трагічними оптимістами”. У їхній поезії поряд із песимістичними мотивами спостерігаються раптові проблески, що передрікають піднесення, відродження в майбутньому.

У Є.Маланюка:

Крізь гноїща, крізь цвинтарі руїн
Буятиме нестримний рух природи
І, замість цих калічних україн,
рослинами зростатимуть народи [4, 167].

У Ю.Лободовського:

I znów spotkają się dłonie w Winnicy
i nikt
tych rąk nie rozerwie! [3, 63].

Поема Ю.Лободовського “Pieśń o Ukrainie” чітко поділяється на дві смислові частини. У першій змальовується рабське становище України, сторінки її багатостраждальної історії, у другій автор подає візію нової незалежної України, якою вона стане в майбутньому: “Milionem wolt uderzy serce, / zmartwychpowstałej Ukrainy!” [3, 60].

Класична бінарна опозиція “свобода-неволя” передбачає втручання третьої ланки, що зумовлює перехід від одного стану до іншого. Простежити це можна на прикладі поезії “Pochwała Ukrainy”, де Україна окреслена через контрастні модифікації стану: у звичайному житті вона постає як “Melodią”, у гніві як “Krwia i pożarem”, а далі — як “będziesz zieleńsza od winnej Burgundii, bardziej iunna od Andegawenii”. Тривимірний стан (повсякденність — гнів — ідеалізований рай) прирівнюється за аналогією до неволі — боротьби за визволення — незалежності.

І український, і польський поети покладають на Україну місію Месії, адже кожна поневолена нація, на думку Є.Маланюка, озброюється месіанізмом як вищою формою національної ідеології. Підвалини концепції месіанізму нації заклали представники класичної німецької філософії (кінець XVIII — початок XIX ст.) Й.Фіхте і Г.Гегель. На думку Є.Маланюка, Україна може стати обітованою землею: “А я згораю і борюсь, / Щоб над ланами України / Засяла Ханааном — Русь” [4, 56].

Відштовхуючись від концепції М.Костомарова та Й.Гердера, Є.Маланюк і Ю.Лободовський вибудовують теорію, згідно з якою Україна стане новою Грецією, бо має всі умови для цього: сприятливий для проживання клімат, вихід до двох морів, плодючу землю, талановитий народ. Образ України в зображенні обох поетів властивий біблійний мотив страждання, через який вона прийде до незалежності. Отже, згідно з ідеєю українського месіанізму муки України мають врятувати світ. Україна в інтерпретації і Є.Маланюка, і Ю.Лободовського — великомучениця, яку вирізняє одна з традиційних християнських чеснот — покора. У творах обох поетів вона оприявнюється через мотив мовчання, німоти:

...zawsze milcząca w
skurczu sinych, spękanych ust... [3, 60],

Ziemia, ziemia, ty jedna wiesz,
 wiesz o wszystkim, choć wszystko *przemilczysz!* [3, 52],
 Німа земля, що цвинтарем заснула [4, 175],
 Час, Господи, на самоту й *покору* [4, 426].

Покора властива кожному українцеві, який навіть умирає мовчки, що передається в епізоді поеми Ю.Лободовського трьома різними синонімами із семантикою "мовчання": "німі уста", "жодного крику або жесту", "мовчазна земля":

Oczy głuche i usta *nieme*, *ani krzyku jednego ni gestu...*
 serca tłułą w ostatniej grozie. Tak padali w *milcząca* ziemik... [3, 54].
 Cziapie w biocie wiosennym krok,

Мотив мовчання як акт покори Є.Маланюк використовує в кількох значеннях: 1) покори; 2) бездіяльності та ін.: "І знаю, що десь ти, в такому, як я, тремтінні, / Зітхаєш і *мовчиш*, і молишся сама" [4, 343], "Там тишею мертвою / *Мовчить* простор" [4, 69].

Після страждань в Україні-землі народиться Спаситель – Христос, який для українців і поляків став символом їхніх прагнень, бо через страждання отримав вічне життя. Образ Ісуса Христа як уособлення великої любові до людей найпопулярніший у ліриці "пражан". У Й.Махара Є.Маланюка цікавить глорифікація самопожертви й мук Христа заради спасіння людства (вірш Й.Махара "Голгофа"):

Йшов звістувать небесную державу Хтів душам простим до святої слави
 Убогим, хворим. Хтів для щирих сердець Вказати путь. А з поколінь людських
 Скарби відкрити безцінні, не смертельні, Хотів Адамові прокляття стерти [4, 498].

У приході Месії поет убачає здійснення своєї давньої мрії – здобуття Україною незалежності: "Припонтійським степам породи степового Месію, Мадонно Диких Піль". Роль Месії має взяти на себе державний муж, схожий на біблійних пророків, образи яких – Мойсея, апостола Петра, Єремії, святого Пантелеймона, а також Ангела, Архангела, Голуба-духа – Є.Маланюк інтерпретував на сторінках своєї поетичної творчості. Вони пов'язують аксіологію християнської моралі з державницькою ідеологією.

Обидва поети у своєму доробку широко використовують символіку крові з різними її лексемами: "рубіни крові", "кривавим туманом повитий", "під закривавлені пісні" (Є.Мала нюк), "krzew zakipiła w czarnym roemacie", "krwawy księżyc złowrogo dymi", "krwawo oświecła czarne nosce" (Ю.Лободовський).

У поемі "Hellada Scytyjska" могутності і процвітання уявного світу Ю.Лободовський протиставляє занепад світу реального та розчарування в ньому. Особливості часопростору твору полягають у тому, що час неначе переміщується, зупиняється, унаслідок чого виникає спільний простір для існування України, Греції і Польщі. Польська дослідниця творчості Ю.Лободовського А.Якубовська-Ожуг пояснює, що цей прийом давав змогу стерти межі між народами: "...поява героїв міфологічних нівелює, стирає межу, служить вказівкою на спільний родовід" [6, 154]. На думку А.Собеської, "...накладання часів – це також специфічний символ переконання автора у фаталізмі, що тяжіє над історією України й усвідомлюється як нескінченне повторення поразок і загроз" [7, 23].

У поемі Ю.Лободовського "Helladzie Scytyjskiej", на думку І.Шиповської, нема "ані епічного спокою, ані відстороненості, а є передчуття загибелі" [8, 72]. Поряд із моделлю міфічного "миру" в ній присутні катастрофічні мотиви наближення війни, що увиразнюється поховально-обрядовою символікою ("groby", "na trzyznach", "śród piekieł", "mgoczne widmo Peryklesa"), постатями славетних воїнів, образом бойового коня тощо. Мілітаризм у поезії Ю.Лободовського та Є.Маланюка, зумовлений безпосередньою участю обох у бойових діях, виявився в описах історичних битв,

посвятах національним героям, закликах та пророкуваннях. Бойовий дух Є.Маланюка гартований історією рідного міста Ново-Архангельська (з 1821 до 1857 року воно було військовим поселенням), навчанням у військовій школі, участю у збройній боротьбі 1917-1920 рр., що й зумовило лапідарність художньої манери українського поета.

Ю.Лободовському, як і Є.Маланюку, властиве персоніфіковане змалювання образу землі, країни. Природа, яка зазвичай виступає учасницею подій і конфліктів між людьми, служить також своєрідним контрастом. Скажімо, Ю.Лободовський за допомогою паралелізму описує уявний світ Скіфської Еллади, мешканці якої переймаються повсякденними справами, незважаючи на те, що наближається війна. Еврідіка спить, а "z nawisłego mosiądzu idą błyski i zbiera się burza"; степові Аріадни вибілюють полотна, а "w gęstwinie stoi / bóg Ares z ciężką tarczą", король Болеслав виходить у повному військовому обладунку ("w kirysie, uderza szczerbcem we wrota, jak w złotą sławę"), Київ перетворюється на "stary achajski Wawel", а троянські панни голосять над останками Симона Петлюри.

Отже, життєві переживання Є.Маланюка і Ю.Лободовського зумовили появу катастрофічних мотивів у творчому доробку обох поетів. Але якщо Є.Маланюк покладає провину за негаразди свого народу на особність українця, то Ю.Лободовський звинувачує нації – українську й польську – за їх нездатність порозумітися. Якщо в Ю.Лободовського романтичний опис природи контрастує з катастрофічним сприйняттям світу, то в Є.Маланюка спостерігається єдність людини і природи: персоніфікована природа – учасниця подій – "провокує" картини катастрофізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гординський С.* Поезія Ю.Лободовського і її українські мотиви // На переломі епох: Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади. – Львів, 2004.
2. *Ковалів Ю.* "Празька школа": на крутосхилах "філософії чину": Навчальний посібник. – К., 2001.
3. *Лободовський Ю.* Пісня про Україну. – Львів, 1996.
4. *Маланюк Є.* Поезії / Упоряд. Т.Салига. – Львів, 1992.
5. *Словник символів* / О.І.Потапенко, М.К.Дмитренко, Г.І.Потапенко та ін.; За заг. ред. О.І.Потапенка, М.К.Дмитренка. – К., 1997.
6. *Jakubowska-Ożóg A.* Poezja emigracyjna Józefa Łobodowskiego. – Rzeszów, 2001.
7. *Sobieska A.* Toponimy i ich wartościowanie // *Józef Łobodowski – rzecznik dialogu polsko-ukraińskiego* / Pod red. L.Siryk, J.Święcha. – Lublin, 2000.
8. *Szypowska I.* Łobodowski: od "Atamana Łobody" do "Seniora Lobo". – Warszawa, 2001.

Наші презентації

Циховська Е.Д. Поезія Євгена Маланюка і Польща: компаративні аспекти: Навч. посібник. – Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2006. – 204 с.

У збірнику вперше аналізується "польська" спадщина Є.Маланюка, її подібність і відмінність на ідейно-тематичному, сюжетно-композиційному та жанрово-стилістичному рівнях у контексті "світової літератури", зокрема й античної. Вони, звичайно, змінилися з часом, набули нового звучання, нових характеристик, які пов'язані з мовними особливостями кожного народу.

На думку автора, специфіку українсько-польського дискурсу Є.Маланюка визначають: а) поезія як модель міжкультурної комунікації; б) генетично-контактні зв'язки й національні міфи (сарматизм, скіфство, "еллінський комплекс"); в) типологічні сходження й форми міжлітературної рецепції (варшавський текст). Актуальність цього дослідження полягає в тому, що тексти Є.Маланюка виступають посередником між двома комунікантами – українською й польською літературами.

С.С.